

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГОРОДЯН РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ ПРОДУКТАМИ ХАРЧУВАННЯ ПРОТЯГОМ 20-30-х рр. ХХ ст.

Аналізуються зміни у забезпеченні городян продуктами харчування у радянській Україні протягом 20-30-х років ХХ ст. Зокрема, з'ясовуються причини нестабільності у цій сфері; розкриваються шляхи вирішення радянською владою продовольчої кризи у країні; висвітлюються особливості нерівномірного забезпечення харчами городян різних соціальних категорій.

***Ключові слова:** продукти харчування, городяни, продовольча криза, радянська Україна.*

Харчування людини – це головна фізіологічна потреба людини. Від якості харчування залежить не лише фізичний стан особи, але й психологічний настрій, емоційна складова. Сьогодні в Україні існують проблеми екологічно безпечного харчування, збалансованого, раціонального харчування тощо, в той час, коли якість споживаної їжі відіграє провідну роль у збереженні і зміцненні здоров'я людини. У тому що, як, коли і в якій кількості споживає людина в їжу велике значення має її обізнаність з цього питання, виховання, збереження родинних традицій, матеріальне становище, зайнятість та ін. Велику роль у цьому, крім сім'ї, дошкільних та навчальних закладів, відіграє політика влади у зазначеному питанні, розповсюдження відповідної інформації. Великі проблеми з харчуванням були й у міжвоєнний період, пов'язані, перш за все, зі змінами векторів державної політики. Досліджуючи порушене питання, важливо врахувати досвід минулих літ, аби зрозуміти що ні в якому разі не можна ініціювати чи впроваджувати владі, а що, можливо, може стати у нагоді при винайденні шляхів вирішення проблеми, чим і пояснюється актуальність теми.

Незважаючи на те, що проблемі забезпечення населення продуктами харчування у 20-30-і роки ХХ ст. присвячено багато наукових розвідок, як вітчизняних (Іваненко В.В., Іщенко І.В., Реєнт О.П., Кульчицький С.В., Михненко А.М., Рябченко О.Л., Троян М.П.), так й російських (Канищев В.В., Лебіна Н.Б., Осокіна О., Роголіна Н.Л., Теліцин В.Л., Степанов О.), вважаємо, що цікавим буде провести власний аналіз на основі документів та свідчень очевидців, що сприятиме розкриттю проблеми з самих її основ.

Мета статті: проаналізувати зміни у забезпеченні продуктами харчування городян у радянській Україні протягом 20-30-х років ХХ ст. Зокрема, з'ясувати причини нестабільності у цій сфері; розкрити шляхи вирішення радянською владою продовольчої кризи у країні; висвітлити особливості нерівномірного забезпечення харчами городян різних соціальних категорій тощо.

З початку встановлення радянської влади і до впровадження нової економічної політики становище з продуктами харчування в Україні було

надзвичайно складним. Пов'язано це було з наслідками Першої світової та громадянської війн, революційними подіями, загальною економічною нестабільністю. Населення змушене було шукати різні шляхи виживання, аби не померти від голоду.

Наведемо яскраві приклади з життя сім'ї російського економіста Бориса Бруцкуса, дружина якого – Емілі – вела щоденники протягом 1917-1921 рр. У 1922 р. вони були вислані з країни, але щоденники дійшли до наших днів. Незважаючи на те, що події, описані в них, відбувалися у Росії, все ж вони представляють яскраву картину емоційного і матеріального стану інтелігентної сім'ї. За допомогою цього джерела можна простежити зміни, які відбувалися у поведінці людей, зміни у суспільстві, в тому числі і в сім'ї.

Отже, у 1917 р., як зазначалося у щоденнику, неможна було знайти лікаря, оскільки його або не було вдома, або не було чим приїхати. Не ходили трамваї, не було взагалі ніякого транспорту. Складно було з їжею. „Турботи про дітей, пошук хліба, крупи і палива складали весь горизонт „сірого архібуденного життя” матері господині у Радянській Росії наступних післяреволюційних років” [1]. Вже з перших днів нової влади освічена жінка досить точно прогнозувала найближче майбутнє жінок і їх сімей.

Перед магазинами були великі черги, деякі взагалі були зачинені. Емілі писала: „Біля крамниць і булочних... згадую слова французького історика – „об зачинені двері булочних розбиваються уряди” [2].

Восени 1918 р. ситуація з харчами не покращилася і жінка підкреслювала: „Повна відсутність хліба – це якийсь жах – весь вечір поневолі вертаєшся до цього болючого питання. Продовольче питання... воно давить все місто... Заробітки мізерні, а їсти хочеться”. Вона описувала, що на вулицях стояли особи інтелігентних професій і продавали речі. По карткам видавали по 2-3 фунти вобли, яка в Росії стала делікатесом. З початком холодів до голоду додався ще й холод. Дрова видавали теж по карткам – 2 в'язанки (1/2 саж.) на місяць. Продпайок у часи епідемії тифу збільшувався, а коли тиф зникав зменшувався й продпайок.

У 1919 р. знову нічого не змінилося. „Пошуки хліба, крупи – ось зміст життя. Про це лише мова і в цьому напрямку працює мозок... Дуже хотілося б вирватися з голодного рабства...” [3].

У 1920 р. знову те саме: „В центрі нашого життя лише й стоять ці нещасні продукти... Важко знайти щось їстівне. Повне припинення ринків створило неймовірні труднощі. У буквальному сенсі слова доводиться обходити квартири і шукати продукти, чи не продасть хто-небудь свого надлишку. Зіштовхуємося з грубістю, сваркою, на вулицях продажу немає, у магазинах пустота, так що поневолі доводиться бродити по всім закоулкам...” [4].

Одночасно протягом цих років постійно вмирили люди і Емілі часто вказувала про смерть того чи іншого знайомого. Виживали лише фізично сильніші.

На початку 1921 р. вона написала: „Чорний грубий хліб, чорна кава без молока і часто із сахарином замість цукру, іноді оселедець – все це у недостатній кількості щодня при розумовій роботі, при важкому психічному

настрої, що не залишає нас всі ці роки, підриває наші сили і швидкими темпами наближає старість”. Навесні і влітку 1921 р. знову не було хліба, палива, тканин. Всі запаси забрали у день добровільної допомоги Червоній Армії. Від смерті врятували лише продовольчі посилки по лінії „Американської адміністрації допомоги”, а також російські мішечники. Другі, хоча й брали дорого, але за справжній хліб [5]. Жінка висловлювала стурбованість і в той же час надію на те, що, якщо настане диктатура пролетаріату, то народ, наче ведмідь „проснетися після снання у барлозі, розправить свої члени і так розійдеться, що всі сучки поламає, каменя на камені не залишить, життя до тла зруйнує...” [6]. На останок Емілі писала, що вся країна представляє собою організм, що розкладається, у якому припинився правильний обмін речовин [7]. Коментарі будуть зайвими. Лише підкреслимо, що ситуація в Україні була не краща, особливо у невеличких містах, де забезпечення харчами бажало кращого.

Справді, ситуація з забезпечення населення харчами була дуже складна і вже у 1918 р. була встановлена карткова система. Замість загальногромадянського розподілу продуктів харчування введено так званий „класовий пайок”, за яким населення поділялося на 4 категорії за соціально-класовою та статево-віковою ознаками. До 1 категорії відносилися робітники, які працювали у особливо важких умовах праці, матері, які годували дітей і вагітні. До 2 – робітники, які займалися важкою фізичною працею, жінки-домогосподарки з сім'ями не менше 4 осіб, діти від 3 до 14 років, інваліди 1 категорії. До 3 категорії відносилися інші робітники і службовці, учні, діти з 14 до 17 років, безробітні, пенсіонери, інваліди. До 4 категорії – усі особи, які жили з експлуатації чужої праці, капіталів і будинків, особи вільних професій та інше „нетрудове” населення. Кількість продуктів, які відпускалися, відповідала 4:3:2:1. Також встановлювалася черговість отоварювання карток: спочатку для 1 і 2 категорій, потім для 3 і 4 в „межах можливого”. Тобто фактично для 3 і 4 категорій майже нічого не залишалось.

З часом ця система почала переглядатися. До 1 категорії потрапила радянська і військова верхівка, особи зі структур, які займалися обслуговуванням. Почала зростати й кількість ВРЗ (відділи робітничого забезпечення) та УРЗ (управління робітничим забезпеченням), з'явилися „лікувальні столи й їдальні”, спецбуфети і розподільники [8].

Отже, було встановлено режим централізованої, партійно-державної диктатури у сфері продовольчого забезпечення, при якій запроваджувався контроль за продуктами харчування і товарами першої необхідності в той час, коли у селах встановлено продрозкладку. Вся ця система контролювалася відповідними силовими структурами, а у суспільстві склалася ситуація, при якій кожен отримував у залежності від умов та характеру праці. Діяв принцип: „Хто не працює – той не їсть”. Така система позбавила інтелігенцію звичних засобів існування, оскільки вона прирівнювалася до останньої четвертої категорії. І це при умовах, якщо представник інтелігенції був лояльним до влади. В іншому випадку він взагалі нічого не отримував від держави [9].

При цьому продовжувала бушувати продовольча криза. Спостерігалось загострення важкого становища робітників у зв'язку із повною відсутністю продуктів по твердим цінам і їх надзвичайною дорожнечою на стихійному ринку [10].

У 1921-1923 рр. погіршилося харчування населення внаслідок неврожаю. Часто був відсутній у крамницях хліб твердих сортів (до хліба пекарі змушені були додавати ячмінь, що погіршувало його якість). Почалися затримки у видачі хліба. У громадських їдальнях готували однорідну їжу при майже повній відсутності жирів. Все це викликало невдоволення громадян, що проявлялося, наприклад, у проведенні мітингів, зборів робітників, агітації проти радянської влади, нападах на невеликі підприємства, а подекуди й їх підпалах [11]. На заводах в Одесі ходили чутки про те, що врожай цього року був відправлений до Англії безкоштовно, щоб уникнути війни [12].

Голод поступово охоплював усю країну. Як згадувала мешканка України Тамара Смілянка, під час війни усі фруктові дерева було знищено. Їх використовували як паливо. Переважно залишилися вишні. І діти їли ягоди. Але були сади, які охоронялися. Діти лазили на дерева, а сторож стріляв у маленьких крадіїв сіллю [13]. „У нас навіть не було відра для сміття. Те, що не можна було їсти, спалювали. Люди не викидали хліб. Його сушили, робили сухарі чи кульки з м'ясом, яйцями і мокрим хлібом” [14]. Далі вона підкреслювала, що всі навчилися жити за рахунок запасів. У магазині не давали більше одного кілограма продукту на руки. Тому у черзі стояли зазвичай усі члени родини, щоб більше придбати. Ніхто не дивився що купував, аби це можна було їсти. Продукти пакували у газети. Шили сумки із сукна, у яких можна було носити борошно і цукор. „Одного разу, - згадувала жінка, - ми стояли у черзі, один тип у касці стояв попереду мене. Йому дали мідну тарілку із цукром і він висипав його у каску. Мене знудило, оскільки він був лисим, а каска була брудною, пітною з маленьким волоссям... Багато хто не слідкував за гігієною... В той час ще були великі шматки цукру, тобто „цукровий хліб”. Кожний отримував свій шматок і дробив його молотком. Боялися перетворити його на пісок... Кожен кусав маленький шматок, який був дуже твердим” [15]. Гроші не мали ціни. Якось купили порося і вирішили його каструвати. Але вранці воно здохло. Тоді ж прийшли сусіди і спитали, що будемо робити з поросям. Батьки віддали мертве порося, оскільки дуже уважно відносилися до якості харчів, особливо до м'яса [16].

Звичайно, що це лише один приклад життя людини під час голоду. У багатьох було ще гірше з харчами. Але найскрутніше під час голоду приходилося вагітним жінкам та жінкам з малими дітьми, хоча вони іноді отримували допомогу від держави, а також від міжнародних благодійницьких організацій. Так, ще у 1921 р. Х. Раковський підписав угоду з місією Ф.Нансена, яка об'єднувала під егідою Міжнародного Червоного Хреста 15 релігійно-добродійних товариств і комітетів Червоного Хреста кількох країн. У січні 1922 р. було укладено угоду з Американською адміністрацією допомоги (АРА) про поширення в Україні всіх видів допомоги, яка направлялась

голодуючим. Діяти вони почали з травня того року [17]. Також голодуючим допомагав Український Червоний Хрест (УЧХ).

З боку держави ще на початку 20-х років розпочалося будівництво громадських їдалень. Але воно було настільки незадовільним, що навіть наприкінці десятиліття все ще не задовольняло потреби населення як за своєю кількістю, так і за якістю роботи. Наприклад, за даними на 1926 р. у них харчувалося лише близько 9 % робітників і робітниць, які входили до складу профспілок і вже тоді влада визнавала широкомасштабні зловживання у цій сфері, крадіжки продуктів, безгосподарність тощо [18].

Але з часом голод відступив. Поступово полегшувалася домашня праця: випікався хліб, готувалися напівфабрикати (ковбаси, копченості, консерви, котлети, морожене рибне філе, соки тощо), що значно скоротило витрати часу жінок на приготування їжі.

Слід вказати, що революція принесла нову звичку, яка швидко увійшла у моду, - лузання насіння. Причому насіння вживали у безмірній кількості. З'явилася звичка гуляти по вулицям парами (юнак із дівчиною), які безперестанно плюхали насіння, а на губах було лушпиння.

Наприкінці 20-х років робітниче забезпечення не покращилося, а подекуди навіть погіршилося. У 1929 р. було знову введено картки на хліб, а у 1931 р. на основні продукти харчування та непродовольчі товари. З 1930 р. населення було поділене на 6 груп постачання продуктами харчування: 1 – робітники Донбасу та Криворіжжя, робітники гарячих цехів; 2 – інші робітники промисловості і будівництва; 3 – робітники інших галузей; 4 – службовці; 5 – 6 – утриманці робітників і службовців. Отже, продуктами забезпечувалося лише все зайняте у державному секторі населення. Тобто спостерігалася залежність громадян від професії і соціального стану.

Але такі заходи не покращували становище. Наприклад, у Дніпропетровську погіршилося забезпечення населення рослинним та вершковим маслом, крупою, оселедцями, борошном тощо. Напружене забезпечення яйцями, макаронами, картоплею [19].

Загалом становище у 1928-1929 рр. характеризувалося як незадовільне через систематичний перепродаж дефіцитних товарів на приватний ринок; безплановість у заготівлях продуктів та їх неякісність, що призводило до збитків. Існувала так звана “змичка” представників кооперації з ревізійними і крамничними комісіями та з приватниками заради власної вигоди. Загалом забезпечення робітників неякісними продуктами сприяло зростанню коопераційних виступів. У звіті з перевірки діяльності робітничої кооперації зазначалося, що дефіцитні товари і продукти першої необхідності, які надходили до коопу для пайовиків, систематично попадали на приватний ринок, де, наприклад, цукор продавався за 16 руб. 20 коп. замість 9 руб. 20 коп. за пуд. Подібне було й з іншими товарами. Частина різниці при цьому привласнювалася членом податкової комісії, котрий захищав інтереси великих приватників і вимагав зниження податків, за що, власне, і отримував, крім грошей, ще й подарунки. У Луганську відмічали частий обман покупців та подорожчання продуктів. Наприклад, у різних магазинах один товар продавався

по різним цінам. Також практикувалося змішування різних сортів товару і продаж його за ціною дорожчого сорту. Продавці завдяки нормуванню дефіцитних товарів отримали можливість наживатися. Новий продавець, котрого приймали у крамниці, змушений також був діяти спільно, інакше його з крамниці виживали. Аналогічне становище було й у інших містах, зокрема, у Артемівську, Чернігові, Шепетівці, Житомирі тощо. Іншою, не менш важливою вадою у роботі робітничої кооперації було безгосподарське затоварювання. Невірно проходило сортування та розцінка товарів: кращі продавали по ціні гірших і навпаки – кому як спаде на думку, що спричиняло сварки у крамницях. У магазинах надлишки навіть недефіцитного товару часто псувалися через недбале ставлення до нього продавців. Так, наприклад, через провину двох співробітників овочевого відділу одного робіткоопу Луганську погнило 50000 пудів картоплі [20]. У Дніпропетровську ЦРК закупив яблук на суму 600000 руб., а продали яблук на 60000 руб. Сховища підготовані не були і 20 вагонів яблук склали на майдані біля бази, де вони після заморозків померзли. У результаті 7 вагонів яблук погнили. Крамниця змушена була продавати яблука по зниженим цінам, а на гнилі скласти акти про їх ліквідацію. Збиток по заниженим цінам склав 14000 руб., а на мерзлих яблуках – 15000 руб. У Херсонській окрузі у одному зі сховищ картоплю зберігали у непристосованому для цього сховищі, у якому погнило 3000 пудів, а 6000 пудів продано як зіпсований товар по ціні замість 80 коп. за пуд – лише 32-40 коп. За тією ж причиною було зіпсовано 1000 пудів цибулі, а буряк зіпсовано на 40 %. Крім того у окрузі адміністрація крамниць робіткоопів практикувала постійне самовільне підвищення цін на товари з метою покриття збитків з причин безгосподарності. Також зазначалося, що робіткоопи закупали товари у приватників замість того, щоб купувати їх у державних та кооперативних організаціях. З дозволу голови правління робіткоопу систематично продавалися товари приватнику. Наприклад, одному приватнику було продано 20000 солених огірків. Аналогічне виявлялося й у інших робіткоопах міст України. Внаслідок такого становища забезпечення працівників, які мешкали у містах, було незадовільним. За розпорядженням торгвідділу держрибсиндикату у Запоріжжі ЦРК було відправлено вагон оселедцю, котрі прибули до місця призначення вже зіпсованими. У Дніпропетровську скрутно було з овочами. Головним постачальником ЦРК виступав Плодосоюз, котрий систематично не виконував договору і поставки були з перешкодами. У результаті Плодосоюз закупав овочі у приватників на базарах, начисляючи при цьому 12 %, після чого здавав ЦРК. Відповідно ціни на продукти ЦРК дорівнювали цінам на приватному ринку, а іноді навіть були більшими. Крім того Плодосоюз іноді замість забезпечення ЦРК овочами і фруктами здавав їх приватникам. Наприклад, було продано вагон кавунів приватникам у той час, як у ЦРК кавунів не було. ЦРК закупав у селян помідори по 80 коп. і у той же день Плодосоюз доставляв ЦРК помідори по 1 руб. 28 коп. У Артемівському ЦРК закуплені помідори виявилися зіпсованими і до того ж у сховищі цього ЦРК погнило 10000 пудів капусти. Аналогічне становище було у Сталіно, Луганську, Запоріжжі та інших містах. Все посилювалося тим, що ані

кооперативні секції міськради, ані ревізійні та крамничні комісії, а також інспекторський апарат не займалися розслідуванням та виявленням подібних негативів у робіткоопах, оскільки ці комісії знаходилися у зв'язку із працівниками робіткоопів. Тому за подібні порушення взялося ДПУ України, яке, власне, і виявило зазначені порушення [21].

Результати обстеження діяльності пунктів громадського харчування у 1930 р. теж не були втішними. Через брак приміщень, устаткування, кадрів і постачання вони не задовольняли потреби трудящих ні кількістю ні якістю. Характеризувалися кепським обслуговуванням по виробництвах та нераціональним використанням продуктів. Позитивним було те, що поступово зростала мережа громадського харчування, дещо поліпшилося обслуговування споживачів, знизилася ціна на обіди на 8 %, подекуди покращилася якість їжі, збільшилася кількість кваліфікованих кадрів. По системі житлової кооперації у сфері харчування також було ряд труднощів у постачанні продуктів, нестачі приміщень, закупівлі продуктів на приватному ринку, що спричиняло подорожчання продуктів. Але поступово де-не-де почалася організація підсобних для кухонь господарств (свинарники, птахарні тощо). Загалом коштували обіди 35-60 копійок, що оцінювалися як дорогі. Штати їдалень були мінімальні: 1-3 особи [22]. Внаслідок дорожнечі обідів, більшість відвідувачів їдалень складали не робітники, а службовці. Запланована Уцербсекцією організація обідів і напівфабрикатів для приготування їх вдома не була втілена у життя.

У 1931 р. ситуація із забезпеченням продуктами населення продовжувала погіршуватися. Так, шахта 4 біс Хрустальського рудоуправління забезпечувалася із затримками. В сезон зелені привозили всього 2 рази. Черги біля робіткоопів щоденні і за продуктовими і за промисловими товарами. Одного дня черга за зеленню сягала 200 осіб і жінки з дітьми стояли в ній 4-5 годин. Погано працювала їдальня. Якось через неякісну їжу захворіло 27 робітників. Наступного дня 17 осіб у їдальні отримали кислу манну кашу. У їдальні були мухи, бруд. Часто не вистачало вечері. У буфеті замість необхідних 50 гр. вершкового масла і 100 гр. хліба видавали у 2 рази менше, а ціна не змінювалася. На шахті № 1 Анненки Хрустальського рудоуправління зелень видавали лише тим, хто вніс аванс, а картоплю не видали навіть їм. Причому аванс складав 3-5 руб., хоча картопля коштувала 20 коп. за кілограм. На шахті 3/3 Боково-Антрацитівського рудоуправління м'ясо і жири видавали 1 раз на тиждень [23].

У 1932-1933 рр. в Україні настали страшні часи. Від голоду вмирали мільйони мешканців. Голод особливо гостро проявлявся у селі, але й у місті він теж відчувався. По країні голодні харчувалися відходами. Поширювалося жебрацтво. Безкоштовних обідів не вистачало. Товариствами допомоги за рік усього було видано лише 140800 обідів, що не задовольняло потреби бідноти [24].

Цінними для нас є свідчення про життя у часи голоду Євгенії Даллас, яка ще дитиною тоді проживала у Києві. Вона згадувала: „Я вийшла за

монастирські ворота. Там була крамниця, а перед нею довга черга людей, які сподівалися одержати свою безцінну половину буханки хлібу, пайку на особу.

І з'явилася якась добра жінка з цілою буханкою та ще невеликим шматком хліба, що разом важило, мабуть, із кілограм. Вона пильно глянула на мене. Я жадібно подивилася на хліб у її руках, який вона притискала до себе. Вона відчула мій розпачливий голод і з чудовою посмішкою відламала мені шматочок хліба. У неї була душа, що розуміла і співчувала потребі дитини. Я більше не бачила цієї жінки, але її посмішка назавжди залишилася у моїй душі. Практично я проковтнула цей шматочок хліба, стоячи й розглядаючи перехожих. Мабуть я виглядала дуже жалюгідно – голодна, худа дитина, тому що люди мене жаліли. Ще хтось підступив до мене й дав мені щось. Я дивилась на довжелезну чергу, кінця якої не було видно.

Якийсь літній чоловік, вистоявши в черзі багато годин, нарешті дістав своєї півбуханки, схопив її, почав жадібно кусати й ковтати, тоді впав на землю. Його тіло простягнулося й він помер. Більше він не відчує голоду. Він не був першим і не був останнім, який помер таким чином.

Один маленький хлопчина мого віку осліп від голоду. Його батьки, тітки, дядьки, брати та сестри – вся родина загинула внаслідок цього штучного голоду.

Дітлахи гралися, не зважаючи на обставини. Один хлопчик, з яким я бавилася, зламав ногу, спускаючись із піщаного пагорба. Хтось приніс супу й почав годувати його з ложки. Лежачи й чекаючи на лікаря, він їв, не зважаючи на біль. Я заздрила йому, бо теж хотіла супу. Голодними очима дивилася на кожну ложку, яку йому підносили до рота, і думала: чому я не зламала ногу, мені б теж дали супу” [25].

Про голод 1932-1933 рр. очевидиця подій Т.Смілянка теж згадувала як про страшні часи. „Крани зачинилися, щоб морити голодом населення, все було добре організовано і передбачено. Все йшло зверху, і Україна була блокована” [26]. Спочатку не стало у магазинах масла і молока. Узимку 1933 р. голод почав стукатися в усі двері. „Мама вирила суп з двома чи трьома картоплинами, квасолею... Невдовзі суп також став рідкістю. Мама стала варити гарбуз. Цього було недостатньо... Одного разу мамі запропонували обміняти кішку на кілограм цукру одному „єврею”... Єврей-комерсант хотів звільнитися від мишей і обіцяв дати мамі наступного разу цукор, але вона його так і не отримала” [27]. Ймовірно, що кішку комерсант з'їв. Через багато років, переживши два голоду, Тамара взяла за звичку запасати мішок хліба.

Але голодували не всі. Євгенія Даллас писала, що високопоставлені особи й ті, які працювали на комунізм і вірили в нього, мали всього вдосталь. Для них були спеціальні крамниці, ресторани та пільги. Вони не відчували тієї біди, у якій жили мільйони людей. Ситий голодного не розумів” [28].

Загалом з самого початку встановлення радянської влади була започаткована певна практика пріоритетів партробітників, якою з 1922 р. почала займатися Комісія з покращення побуту комуністів, що була при кожному губкомі [29]. Друкувалися навіть готові бланки, у який лише треба було вписати прізвище, щоб особа без перешкод отримала бажане. Наприклад,

„... видати... тов... мануфактури”. Такі бланки були на одяг, взуття, на будівельний матеріал, паливо тощо для співробітників ЦК КП(б)У, ЦК КСУ, редакції газет і журналів, для відряджених партробітників та інших представників номенклатури з вищих ешелонів влади [30]. Також пріоритети у партробітників були щодо лікування та відпочинку у санаторіях: „ЦК КП(б)У просить надати хворому тов... місце у санаторії за рахунок ЦК КП(б)У” [31]. Харчувалися такі особи у найкращих їдальнях разом із членами своїх родин і там же отримували кращі за інших пайки. Керівним працівникам компартійного і радянського апаратів гарантувалося постачання продовольчих товарів у широкому асортименті і в достатній кількості [32].

Американський журналіст Карл Кітчем, який відвідав Україну у 1931 р., зазначав: „Хто ще добре і навіть розкішно живе в СРСР – це видні комуністи. Сановники їздять у 8-циліндрових автомобілях, живуть у прекрасних квартирах, прикрашених картинами, „взятими в борг” з музеїв і приватних квартир колишніх власників, і мають прекрасні вина і першокласну кухню. Але їх меншість. Більшість комуністів живе скромно, і це можна сказати навіть про лідерів, що намагаються показати приклад скромності своїм підлеглим...” [33].

Минули роки голоду і країна поступово почала оговтуватися від того лиха. У 1935 р. скасували карткову систему і матеріально-побутові умови життя населення дещо покращилися. Протягом 1933-1936 рр. відбувалося зниження роздрібних цін. Вони в державній та кооперативній торгівлі Донбасу знизилися на хліб – на 50 %, масло – на 45 %, цукор – на 75 %, м'ясо – на 38 %. Зниження цін в державній та кооперативній торгівлі спричинило здешевлення товарів і на колгоспному ринку. Наприклад, у місті Сталіно вони понизились в 3-4 рази [34]. В результаті у робітничих сім'ях споживання робітниками хліба у 1934-1938 рр. збільшилось на 5 кг на місяць, м'яса – у 1,8 рази, сала – в 4,7 рази. Робітники у 1,5-2 рази більше стали споживати молока, яєць, цукру тощо [35].

Але в той же час реалії життя не можна назвати безхмарними. Одна домогосподарка Євгенія Грунич у листі до Сталіна повідомляла, що, коли жила у Донбасі, чоловік працював на заводі. Харчувалися сухою таранькою чи воблою і хлібом. Повідомляла, що конторники навіть не завжди тарань отримували. З часом харчування поліпшилося, навіть почали видавати робітникам м'ясо і свіжу рибу. Але були такі службовці, як, наприклад, секретар райкому, агітпроп і члени РКК й ін., вони щодня отримували вершкове масло, свіжину, компот, рис, пшеничне борошно, маргарин із закритого розподільника. У Криму ж робітник транспорту на місяць отримував пайок: 1,5 кг крупи, 1 кг м'яса, 1 кг цукру, 1 коробку консервів. Тут же жінка вказувала, що можна продукти купити на ринку, але не вистачало заробітку. Не зважаючи на те, що заробіток чоловіка дорівнював 120 руб., ще потрібно було заплатити прибутковий податок, позику, кооперативний пай, приміські, членські внески. Залишалось після усього 80 руб. Тут же вказувала, що вигідніше було б купити у кооперації, але там було дуже погане постачання, а на базарі 1 кг картоплі коштував 2 руб. 50 коп., 1 літр молока – 1 руб.

Виходило, що платні вистачало на півмісяця, а ще треба було заплатити за квартиру, паливо, світло [36].

Та, якщо порівнювати забезпечення населення у середині 30-х років із попередніми роками голоду, то загалом здавалося, що життя починає стабілізуватися. Стахановський рух давав нові надії на можливе збільшення заробітку за важку працю, на отримання окремого житла тощо. На полицях магазинів частіше з'являлися продукти, які раніше вважалися делікатесом. Розширювалася мережа кафе, ресторанів, перукарень, майстерень з шиття одягу і взуття. Збільшили обсяг продукції кондитерські фабрики, які випускали цукерки, шоколад, печиво тощо. З'явилося на прилавках „радянське шампанське”, яке було дешевим і доступним.

Наприкінці 30-х років все сильніше почали відчуватися соціальні розбіжності. Посол США в СРСР Дж. Девіс, який відвідав Україну у 1937-1938 рр., згадував: „Мені вдалося побувати в Донбасі і в Дніпропетровську. Радянський уряд відмовився через необхідність від багатьох своїх комуністичних принципів. Ідея „безкласового” суспільства руйнувалася і продовжує руйнуватися на практиці. Сам уряд – бюрократія зі всіма ознаками класу: особливі привілеї, кращі умови життя тощо. Усюди – від верху до низу – бачимо ознаки класів. У промисловості класи розвиваються на основі принципу вищої оплати за продуктивнішу працю. Мабуть комуністи-теоретики зіткнулися з реальністю й були змушені враховувати особливості людської психології: особистий інтерес і нагороду за працю. „Безкорислива” система виробництва, як з'ясувалося, веде до застою” [37].

Справді, вирішальним фактором у життєвому шляху людини було соціальне походження, класовий відбір. „Якщо ти пролетар – ти вже... гарна людина і тобі можна довіряти, тобі надаються знаки уваги і... певні суспільно-побутові переваги. Для... людей з поганим походженням (тобто з дворян, чиновників, купців, духівництва) двері в нове суспільство автоматично зачинялись. Ці особи не могли влаштуватись на роботу, вступити до вищого навчального закладу. Їх позбавляли продуктивних карток, виборчих прав. У 1920-1930-х рр. їх називали „позбавленцями”... Через анкету вирішувалось, кого викинути або знищити, кого залишити животіти, а кому... забезпечити щасливе просування по службі або в навчанні. Найщасливіший вихід був забезпечений представникам трудящих мас, людям робітничо-селянського походження. Вони були „чистою расою”, на яку держава покладала свої надії, проводячи соціальний відбір. Для цієї категорії відкривались найбільш широкі можливості, вона складала опору державної влади...” - писав вчений Синявський [38].

Загалом у другій половині 30-х років ціни на основні продукти харчування знизилися, а споживання продуктів збільшилося й у цілому матеріальне становище городян стабілізувалося. Проте після скасування непу бідність стала невід'ємною рисою життя радянських громадян, а будь-яке покращення матеріального становища подавалося владою як значні успіхи в соціалістичному будівництві.

Таким чином, забезпечення городян радянської України продуктами харчування протягом 20-30-х рр. ХХ ст. постійно змінювалося у відповідності до змін у політиці влади. Зокрема, на початку 20-х років нестабільність спричинили наслідки Першої світової та громадянської війн, неврожай. З введенням непу стан дещо покращився, але наприкінці 20-х років знову у забезпеченні населення продовольчими товарами почалися проблеми, внаслідок чого була введена карткова система. На початку нового десятиліття городян спіткало нове лихо – голод 1932-1933 рр. І лише з середини 30-х років ситуація почала покращуватися: знизилася ціна на продукти харчування та, як наслідок, збільшилася кількість їх споживання населенням. Загалом, протягом досліджуваного періоду основна маса міських жителів потерпала від постійних перебоїв у харчовому забезпеченні, недоїдаючи та, навіть, голодуючи. І лише керівні працівники компартійного і радянського апаратів мали привілейоване постачання продовольчих товарів, причому у широкому асортименті і в достатній кількості.

Предметом наступних досліджень з порушеної теми можуть стати питання матеріального становища та житлово-побутових умов життя жінок-городянок у міжвоєнний період в радянській Україні.

Література

1. Рогалина Н.Л., Телицын В.Л. Заботы и мысли интеллигентной женщины в дни революции («Дневник матери-хозяйки») / Рогалина Н.Л., Телицын В.Л. // Революция и человек: быт, нравы, поведение, мораль // Всероссийская научная конференция, 14-15 ноября, 1995. – М., 1997. – С. 87.
2. Там само.
3. Там само. – С. 88-89.
4. Там само. – С. 89-90.
5. Там само. – С. 90-91.
6. Там само. – С. 92.
7. Там само. – С. 94-95.
8. Степанов А.И. «Классовый паек» и социальная мобильность творческой интеллигенции в годы революции и гражданской войны (по материалам личных дневников) / Степанов А.И. // Революция и человек: быт, нравы, поведение, мораль. Всероссийская научная конференция, 14-15 ноября, 1995. – М., 1997. – С. 120.
9. Там само. – С. 121.
10. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі ЦДАГО). Ф. 1, оп. 20, спр. 11, арк. 9.
11. Там само. Спр. 523, арк. 1.
12. Там само. Спр. 1698, арк. 73.
13. Смилянська Т. Муки советской женщины в лабиринте Запада / Тамара Смилянська. – Ереван: Эл Гуна Принт, 2004. – С. 47.
14. Там само. – С. 55.
15. Там само. – С. 73.
16. Там само. – С. 74.
17. Іваненко В.В., Іщенко І.В. Україна непівська: аналіз соціальних аномалій південного регіону / Іваненко В.В., Іщенко І.В. – Д.: Вид-во Дніпропетровського ун-ту, 2006. – С. 197.
18. ЦДАГО. Ф. 1, оп. 20, спр. 2274, арк. 4.
19. Державний архів Дніпропетровської області. Ф. Р-122, оп. 1, спр. 48, арк. 4.

20. ЦДАГО. Ф. 1, оп. 20, спр. 2994, арк. 112-115.
21. Там само. – Арк. 115-116.
22. Там само. Ф. 1, оп. 20, спр. 3093, арк. 46. – 59.
23. Там само. Спр. 4227, арк. 69-70.
24. Там само. Спр. 2994, арк. 202-203.
25. Даллас Є. Доля української красуні: Спогади про мою родину під час комуністичного режиму в 1930-і роки / Євгенія Даллас. – К.: ВИР, 1993. – С. 11.
26. Смилянка Т. Вказана праця. – С. 75.
27. Там само. – С. 78-79.
28. Даллас Є. Вказана праця. – С. 11.
29. ЦДАГО. Ф. 1, оп. 20, спр. 1168, арк. 58.
30. Там само. Спр. 914, арк. 3-4, 6, 17, 23.
31. Там само. Спр. 865, арк. 57.
32. Рєєнт О.П. Україна між світовими війнами (1914-1939). Події. Люди. Документи: Нариси історії: Навчальний посібник / О.П.Рєєнт. – К.: Школа, 2004. – С. 411.
33. Історія епохи очима людини. Україна та Європа у 1900-1939 роках: Навч. посіб. / Ю.Комаров, В. Мисян, А.Осмоловський та ін. – К.: Генеза, 2004. – С. 178.
34. Лихолобова З. Г. Поступь новаторов. Ист. очерк. / З.Г.Лихолобова – Донецк: Донбасс, 1976. – С. 48.
35. Чумаченко В.П. Общественно-политическая деятельность рабочего класса Украины в период строительства социализма в СССР (1926- 1937 гг.) / В.П.Чумаченко. – Д., 1973. – С. 49.
36. Історія епохи очима людини... – С. 190.
37. Там само. – С. 178.
38. Там само. – С. 179.

Кривуля О.А. Обеспечение горожан советской Украины продуктами питания на протяжении 20-30-х годов XX в.

Анализируются изменения в обеспечении горожан продуктами питания в советской Украине в 20-30-е годы XX в. В частности, выясняются причины нестабильности в этой сфере; раскрываются пути решения советской властью продовольственного кризиса в стране; освещаются особенности неравномерного обеспечения продовольствием горожан разных социальных категорий.

Ключевые слова: продукты питания, горожане, продовольственный кризис, советская Украина.

Krivulya O.A. Providing of the Soviet Ukraine's urban population with the foodstuffs in the 20-30s of the twentieth century.

The changes in the supply of the urban population with the foodstuffs in Soviet Ukraine in the 20-30s of the twentieth century are analyzed. The reasons of instability in this sphere are established; the ways of solving by the Soviet regime the food crisis in the country are revealed; the particular qualities of the uneven food's providing of the citizen of the different social categories are highlighted.

Key words: food, urban population, the food crisis, the Soviet Ukraine.

Рецензент: **В.П.Михайлюк**, докт. іст. наук, професор.

Стаття подана 10.03.2012